

Ментальне підґрунтя історичної пам'яті українського народу: соціально-правовий аспект

Ірина Ковальська-Павелко, Дніпровський національний університет ім. Олеса Гончара

Визначено, що під правовою ментальністю частіше за все розуміють певну сукупність умонастроїв, особливостей мислення і правосвідомості, юридично-правових традицій і звичок соціального суб'єкта, фундаментальних вірувань і пережитків, спрямування думок щодо всього свого правового буття, взаємодії із довкіллям через право. Вона забезпечує зберігання і трансляцію від покоління до покоління ментальної інформації, правил і норм, що гарантують історичну відтворюваність і самоідентичність; вона виробляється століттями і набуває стійкості і міцності. З'ясовано, що правова ментальність набуває також і динамічного характеру – вона визначає способи реагування на правові рецепції та інновації, забезпечує адаптаційні механізми, можливість пристосування до мінливих умов матеріального і духовного буття. Доведено, що правова ментальність українського суспільства була сформована ще в дохристиянську добу. Встановлено, що визначального значення для становлення правової ментальності українців набуває успадкований ще з часів Київської Русі землеробний та осілий спосіб життя, що сприяв утвердженню жіночого компоненту – найпоширенішими нормативно-правовими архетипами та символами в українській правовій культурі є образи Богоматері, Матері-землі, Неньки-України. Виявлено, що для українського народу також притаманна нормативно-правова інтровертивність, яка посилює вплив таких якостей, як поміркованість, послідовна наполегливість, урівноваженість, спроможність змінювати себе і навколишній світ. Прослідковано, що козацький період доповнив правову ментальність українців рисами демократизму (який є подальшим втіленням закладеного ще традицією Київської Русі вічного принципу), свободи, рівності і братерства.

Ключові слова: ментальне поле суспільства, правова культура, нормативно-правовий архетип, правова міфологія, землеробний спосіб життя, нормативно-правова інтровертивність, демократизм

The mental basis of the historical memory of the Ukrainian people: the social and legal aspect

Iryna Kovalska-Pavelko, Oles Honchar Dnipro National University

The social and legal of mental basis of the historical memory of the Ukrainian people is revealed. It is determined that the legal mentality is most often understood as a certain set of moods, features of thinking and justice, legal traditions and habits of a social subject, fundamental beliefs and vestiges, thinking about their whole legal existence, interaction with the environment. It provides for the storage and transmission from generation to generation of mental information, rules and regulations that guarantee historical reproducibility and self-identity; it has been manufactured for centuries and is durable and durable. It is found that legal mentality is also dynamic – it defines ways to respond to legal receptions and innovations, provides adaptation mechanisms, the ability to adapt to the changing conditions of material and spiritual being. It is proved that the legal mentality of Ukrainian society was formed back in the pre-Christian era – in the mythological representations of ancient Ukrainians God of Heaven Svarog passed to people a number of laws, among which are: to honor God; avoid wrongs and follow the truth; to honor your race; seek wisdom; to honor

one another, to live in harmony. It is established that the agricultural and sedentary inherited way of life, which contributed to the affirmation of the female component – the most common regulatory archetypes and symbols in the Ukrainian legal culture are the images of Mother of God, Mother of Earth, Nenka-Ukraine. It is revealed that for the Ukrainian people there is also a normative-legal introvert which enhances the influence of such qualities as moderation, consistent persistence, balance, ability to change oneself and the world. It is traced that the Cossack period supplemented the legal mentality of Ukrainians with the features of democracy (which is a further embodiment of the eternal principle laid down in the tradition of Kievan Rus), freedom, equality and brotherhood. Thus, in the historical memory of Ukraine, the mental traditions of democracy, which were manifested not only in the institutes of the Cossack council, the eldership council, the election of most state bodies and positions, but also in the features of local self-government, were entrenched.

Keywords: *mental field of society, legal culture, normative-legal archetype, legal mythology, agricultural way of life, normative-legal introversion, democracy*

Ментальное основание исторической памяти украинского народа: социально-правовой аспект

Ирина Ковальская-Павелко, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Определено, что под правовой ментальностью чаще всего понимают определенную совокупность умонастроений, особенностей мышления и правосознания, юридически-правовых традиций и привычек социального субъекта, фундаментальных верований и пережитков, направленность мыслей относительно всего своего правового бытия, взаимодействия с окружающей средой через право. Она обеспечивает хранение и трансляцию от поколения к поколению ментальной информации, правил и норм, гарантирующих историческую воспроизводимость и самоидентичность; она воспроизводится веками и приобретает устойчивость и прочность. Прояснено, что правовая ментальность приобретает также и динамический характер – она определяет способы реагирования на правовые рецепции и инновации, обеспечивает адаптационные механизмы, возможность приспособления к изменяющимся условиям материального и духовного бытия. Доказано, что правовая ментальность украинского общества была сформирована еще в дохристианские времена. Установлено, что определяющее значение для становления правовой ментальности украинцев приобретает унаследованный еще со времен Киевской Руси земледельческий и оседлый образ жизни, который способствовал утверждению женского компонента – самыми распространенными нормативно-правовыми архетипами и символами в украинской правовой культуре являются образы Богоматери, Матери-земли, Неньки-Украины. Выявлено, что для украинского народа также присуща нормативно-правовая интровертированность, которая усиливает влияние таких качеств, как умеренность, последовательная настойчивость, уравновешенность, способность менять себя и окружающий мир. Показано, что казацкий период дополнил правовую ментальность украинцев чертами демократизма (который является дальнейшим воплощением заложенного еще во времена Киевской Руси вечевоего принципа), свободы, равенства и братства.

Ключевые слова: *ментальное поле общества, правовая культура, нормативно-правовой архетип, правовая мифология, земледельческий образ жизни, нормативно-правовая интровертированность, демократизм*

Постановка проблеми

В Україні становлення і розвиток громадянського суспільства зумовлює зростання самосвідомості особистості, розширення сфери її соціально значимих ініціатив, адже розвинене громадянське суспільство передбачає досягнення високого рівня самореалізації особистості, реально дієвого механізму захисту прав людини, її вільно-

го самовизначення, а також захист демократичних прав і свобод. Важливу роль в успішності цього процесу відіграє комплекс ментальних характеристик, які закладаються в психічну структуру особистості під час соціалізації. Проте ці характеристики не є застиглим психічним комплексом – вони еволюціонують під впливом вимог часу, оскільки свідомість особистості постійно оцінює міру ефективності

власної культури, порівнює її з альтернативними, наданими досвідом стратегіями буття, робить висновки. Ці операції відбуваються на симультанному рівні сприйняття інформації, коли людина одночасно охоплює одразу весь образ у його цілісності (те, що у психології має назву «гештальт»).

Ментальне поле сучасного українського суспільства набуває динамічного характеру. Простежуючи динамічний характер політичної ментальності, Віталій Кривошеїн зауважує, що «на архаїчні шари української політичної ментальності починають нашаровуватись набуті в умовах існування незалежної Української держави ментальні настанови. Тому ментальність сучасної України має доволі суперечливий характер, в ній одночасно проявляються різні і навіть протилежні якості: героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість тощо. Кожна з них має свої причини та умови виникнення та свою роль в історичному процесі» [14, с. 33].

Оскільки ментальність є історично сформованою категорією, тому для визначення її змісту необхідно звернутися до історичної пам'яті. Остання є найважливішим компонентом духовної культури тієї чи іншої спільноти, який дає змогу підтримувати неперервність еволюції цієї спільноти, спадковість культури даної спільноти і передавання її наступним поколінням. Як стверджує Ігор Коваль, «історична пам'ять вибудовує у нас наш менталітет, визнаючи нашу приналежність до того чи іншого етносу. Зміна історичної пам'яті призводить до часткової зміни менталітету. Менталітет кризь призму історії проявляє себе в індивідуальній та колективній поведінці людей, в побуті, звичаях, традиціях, віруваннях, міфах тощо. Ми пізнаємо менталітет через історичну пам'ять» [10, с. 123]. Очевидно, що історичну пам'ять варто розглядати, перш за все, як ментальний простір (див.: [11–12]). Надзвичайно актуальною проблема визначення ментальних основ історичної пам'яті є для соціально-правової ситуації, що склалася сьогодні в Україні. Варто підкреслити, що правова ментальність належить до базового шару правової культури і передається від покоління до покоління в специфічному процесі інсталяції. Правова ментальність інсталюється в психічну структуру індивіда у ранньому дитинстві під час його правової соціалізації та інкорпорації у правову культуру. Відбувається це автоматично на досвідомому рівні відповідно до генетично закріпленої програми. Результатом процесу цієї інсталяції є формування базових культурно-правових характеристик, які задають діапазон конвенціональної поведінки.

Аналіз досліджень і публікацій

Тією чи іншою мірою питання розкриття ментального підґрунтя історичної пам'яті українського народу розглядалися у класичних творах В. Антоновича, М. Костомарова, В. Липинського, Д. Чижевського, В. Янівата працях сучасних авторів – О. Башкеєвої, Л. Бойко, О. Бондаренко, В. Горбатенка, Ю. Дмитрієнка, О. Донченко, Л. Зашкільняка, Л. Іванової, Н. Каліної, В. Кизими, Г. Клімової, І. Ковалю, О. Козлової, І. Колесник, Г. Лозка, Е. Макаренка, С. Павлюка, І. Поліщука, Ю. Романенка, О. Рудакевич, О. Тополь, М. Требіна, Є. Чорного, А. Шоркіна, О. Штепи та ін.

Мета дослідження – розкриття соціально-правового аспекту ментального підґрунтя історичної пам'яті українського народу.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні українське суспільство переживає складний і болочий процес пошуку національної ідентичності, формування національної свідомості. І в цих процесах ключову роль відіграє історична пам'ять – адже завдяки усвідомленню й переживанню спільного минулого, перемог і поразок, продукуванню спільних героїв, місць пам'яті тощо молоді люди (у межах первинної соціалізації), більш дорослі громадяни (у межах вторинної соціалізації) відтворюють власний історичний досвід, тим самим нація має змогу усвідомлювати свою духовну сутність [19, с. 171–202].

Сьогодні стає цілком очевидним, що право не можна розглядати як ізольований і відірваний від ментального духу феномен, бо без нього право вироджується в свою протилежність – квазіправо. Справжнє право в силу своєї іманентної природи органічно вбудовано в духовне життя правової сфери суспільства, більш того, відіграє там роль нормативного центру. У свою чергу, правова ментальність надає правовій системі її неповторне обличчя. В атмосфері духу право більш ефективно здійснює свої регулятивні функції, у нього з'являється творчий початок. Лише в цьому випадку право може брати участь у процесі духовного творення суспільного життя. Через дух воно реалізує свої творчі потенції, пов'язані, зокрема, і з правовим регулюванням соціальних відносин, а дух, у свою чергу, програмує іманентно-духовну сутність права, що дозволяє останньому здобути власну юридичну самість у духовній сфері соціального світоустрою.

При цьому варто наголосити, що правова ментальність формується як під впливом права, правових звичаїв, принципів, так і під впливом ментальності взагалі, а тому являє собою ті відповідні правові стереотипи, які тим сильніші, чим більш

засвоєними є і правові, і загальнолюдські цінності певного суспільства, його прошарків, окремих спільнот. Тому в певному значенні феномен ментальності є і протиположним, і доповненням правової культури. Якщо розглядати ментальність як регулятивний механізм людської поведінки, то за відсутності розвинутої правосвідомості саме ментальність приймає на себе функції регуляції правової поведінки.

У цьому ключі формується сучасне розуміння правової ментальності. Так, Ігор Поліщук визначає правову ментальність як глибинну, усталену систему поглядів та думок певної соціальної групи, класу, прошарку, народу, нації або іншої спільноти щодо інституту права, особливостей його застосування і ролі у соціумі. На його думку, «правова ментальність являє собою активний початок у правовій діяльності людини, який діє постійно та майже об'єктивно. Це своєрідний фундамент, який не тільки стимулює правову діяльність, а й детермінує поведінку індивіда і його ставлення до навколишнього правового простору. При цьому правова ментальність, – зауважує І. Поліщук, – має “мовчазний”, латентний характер, виявляється швидше у повсякденній, буденній діяльності індивідів, а не в їхній мові або будь-яких інших проявах» [18, с. 229].

На думку Галини Клімової, правова ментальність відображає процес правокультурного розвитку, що проявляється як у характері мислення, так і в образі дії. У цілому правова ментальність представлена трьома видами: по-перше, внутрішнім станом особистості, мінливими і симетричними елементами її психіки; по-друге, суб'єкт-суб'єктивними і суб'єкт-об'єктивними відносинами у сфері правової діяльності; по-третє, результатами даних правових відносин і діяльності, тобто ментальним правовим середовищем, у якому реально живуть і діють люди та їх соціальні спільноти. Правова ментальність дає можливість правовій культурі зберегти свою власну ідентичність, не розчинитися у множинних стиканнях з іншими правовими культурами інших товариств. Своєрідний «генетичний код» правової ментальності складають загальнолюдські, загальноцивілізаційні, етнічні, корпоративні, групові та інші правові цінності, через які вона формує свій власний неповторний духовний світ, що дозволяє правовій ментальності розвинути свою внутрішню сутність і аксіологічний зміст [9].

Ізабелла Малинова розглядає правову ментальність, з одного боку, як сукупну характеристику індивідуальних інтенцій, ціннісних орієнтацій, смислових аберацій і типів дискурсу в сфері права, а з іншого – як емоційно-духовну конституцію соціального суб'єкта (соціальної групи, суспільства в

цілому), цілісність і своєрідність якої визначаються культурними кодами, які задають фундаментальні правила об'єктивації людського змісту в предметних формах права [15, с. 28]. Тобто в правовій ментальності зароджуються змістові вектори, установки і напрямки розвитку правосвідомості, які набувають свого завершеного образу під впливом соціокультурних умов. Саме це обумовлює можливість правової комунікації, що забезпечує досягнення соціальними суб'єктами закладених у правових текстах смислів.

По суті, правова ментальність виявляється в повсякденній, напівавтоматичній правовій поведінці, напівавтоматичному правовому усвідомленні та відповідному правовому мисленні. У зв'язку з цим цікавою є позиція Юрія Дмитрієнка, який визначає правову ментальність як всезагальну ідейно-світоглядну та нормативно-правову установку або стереотип правосвідомості, що задаються з раннього дитинства; вона є колективним неподільним ідейно-світоглядним та нормативно-правовим образом правового мислення, який ґрунтується не на критичній нормативній (правовій, моральній, ідеологічній чи законодавчій) рефлексії чи спонтанних випадкових правових ідеях, думках, простих темах, а на тому, що конкретно оцінюється, верифікується та розглядається у межах тієї чи іншої корпоративно-правової групи чи суспільства як само собою зрозуміле [6, с. 246].

При цьому, на думку Абульфаза Гусейнова, основним елементом правової ментальності є «не саме юридичне мислення як спосіб створення системи логічних за природою, юридичних за змістом і соціальних за функцією категорій, понять та інших результатів аналітичної діяльності, а перш за все його неповторний стиль, манера мислення індивідів у правовій площині суспільних відносин. Фактично саме спосіб юридичного мислення визначає межі правової рефлексії для кожної конкретної цивілізації» [4, с. 14–15]. У свою чергу, юридичне мислення він визначає як не щось дане а priori, але завжди продукт однієї цивілізації, яка вступає в діалог з іншими цивілізаціями за неодмінної умови збереження в цьому діалозі своєї неповторної позиції» [4, с. 15].

Говорячи про співвідношення правової ментальності і правосвідомості, необхідно наголосити на їх автономності один від одного і разом з тим їх взаємообумовленості. Правова ментальність виступає рушійною силою розвитку правосвідомості, задає їй вектор розвитку, є джерелом її змін, постачає їй необхідні ресурси. Спільно з правосвідомістю правова ментальність утворює духовну основу правового буття; вона відображає культурно-правову

самобутність тієї чи іншої цивілізації, охоплюючи одночасно її минуле, сьогодення і майбутнє. Історична динаміка правової ментальності привносить у правове буття цінності та смисли. Унаслідок взаємодії складових елементів правової ментальності у різних представників певних соціальних суб'єктів формуються єдині або однотипні образи права, складові правової картини світу, яка, у свою чергу, є частиною загальної картини світу.

Розуміючи таким чином правову ментальність, Марина Гусарова пропонує свою модель ментальної сфери правового буття. На її думку, на основі правової ментальності будуються елементи правового менталітету, основою яких виступають правові аксіоми як ідеальна квінтесенція правового досвіду і правові символи, у яких у метафоричній формі відображуються правові ідеї. Своє вираження правовий менталітет знаходить у надособистісних, абстрактних засадах права, правової системи, правовідносин. Завдяки своїй консервативній основі правовий менталітет є недостатньо гнучким феноменом, який володіє відносною стійкістю до зовнішніх, соціально-політичних, соціально-економічних змін і чутливістю до культурної динаміки. У такому розумінні правовий менталітет можна було б назвати «ментальністю в дії» або посередником між правовою ментальністю і правосвідомістю [3].

У цілому правова ментальність як специфічна сукупність стереотипів, установок, ідей, моделей поведінки, звичок і цінностей має раціонально-іраціональну природу, проте доцільно відокремлювати її від несвідомого правового рівня (юридичної підсвідомості). Останньому притаманні неусвідомлювані юридичні реакції, імпульси, правові інстинкти, раптові «спалахи» раціональності, пробудження юридичної інтуїції. По суті, правова ментальність має серединний характер, оскільки вона позначає щось спільне, що лежить в основі свідомості і несвідомого, емоційного і логічного. Це найбільш приховане, глибинне і тому важко фіксоване і мало доступне для дослідження джерело віри, почуттів, правового мислення і правової ідеології. Розвиток правової ментальності обумовлений традиціями, культурною, соціальними структурами, правовими інститутами і факторами, тобто всім правовим середовищем. Зміна навіть деяких істотних з цих умов і факторів неминує призводити до зміни правової ментальності [17, с. 37].

Правова ментальність відтворює основні риси ментальності як такої, проте вона має і певну специфіку. Так, у правовій ментальності як складовій частині ментальності народу несвідомі архетипи відіграють меншу роль у його функціонуванні, тоді

як усвідомлені компоненти мають головне значення. Яскравим прикладом цього, за спостереженням І. Поліщука, виступає західна правова ментальність, яка формувалася протягом життя багатьох генерацій на базі засад раціоналізму та громадянського активізму. Крім того, специфіка правової ментальності полягає в її наочній залежності від історичних традицій та культури певного народу. Це обумовлює необхідність обов'язкового врахування особливостей правової ментальності народу у законодавчому процесі [18, с. 230].

Людмила Бойко вважає, що правова ментальність – це феномен, закладений у глибинному рівні правосвідомості у вигляді стійких правових уявлень, архетипів, звичок, реакцій певної етнокультурної спільноти, які в цілому й визначають усталений образ правової реальності [2, с. 53]. Тобто характерною рисою правової ментальності, на відміну, наприклад, від правового світогляду, є її специфічна спрямованість у самотнє культурно-історичне минуле, завдяки чому здійснюється консервація як індивідуальних, так і групових інтенцій, ціннісних орієнтацій, значеннєвих аберацій, що фіксують місце й роль права в ієрархії культурно-історичних цінностей конкретного народу. Відповідно правову ментальність доцільно визначати як «історично зумовлене, довільне ставлення групи людей до напрямів розвитку законодавчої сфери, виокремлення людиною себе та своєї участі у процесі правозастосування» [10, с. 122].

Таким чином, аналіз наявних у сучасній науковій літературі визначень правової ментальності свідчить про те, що в розумінні її суті в цілому немає серйозних розбіжностей. Узагальнюючи наявні визначення правової ментальності, необхідно наголосити на її історичності, стійкості правових поглядів, стереотипів мислення і поведінки, що передаються з покоління в покоління і які багато в чому і визначають наступність у розвитку права [20, с. 13]. У правовій ментальності органічно й у той же час адекватно відтворюється історія соціального суб'єкта (народу, етносу, нації), його традиції, навички і звичаї правового життя. Правова ментальність набуває сталості протягом усієї історії відповідного соціального суб'єкта; при цьому вона опосередковується системою правових архетипів, принципів, матриць, стандартів правничої життєдіяльності як на індивідуальному рівні, так і на рівні відповідного соціального суб'єкта. Тобто правова ментальність «фіксує сукупність (систему) віковичних, стійких (сталих), світоглядних архетипів, принципів, матриць, стандартів, стереотипів права певного соціального суб'єкта, які зумовлені історичними, соціаль-

но-економічними, політичними, традиційними, природними та іншими чинниками і реалізуються у способах та формах його правової життєдіяльності» [16, с. 193].

Цілоком можна погодитися і з думкою Валерія Іванського, який, відзначаючи, що правова ментальність бере на себе функції збереження набутих у минулому етноісторичних правових цінностей, їх самотності, стверджує: «Ментальність закріплює стереотипні моделі поведінки, що становлять основу громадського порядку. Відбувається це через репрезентації соціально санкціонованих потреб, які надають спонукаючий типізований вплив на свідомість індивідів, формуючи в них відповідні мотивації і створюючи тим самим певні інститути, які в більшості випадків мають форму звичаїв і традицій, виражених символічною і знаковою формою» [7, с. 31].

Саме завдяки існуванню ментальної сфери правового буття стає можливою ефективна комунікація як у середині суспільного суб'єкта, так і між різними суспільними суб'єктами. Ключову роль у цьому процесі відіграє правовий «Я»-образ. На думку В. Іванського, правовий «Я»-образ конструюється двома потоками інформації – досвідом неусвідомлюваного психічного (правового архетипу, егрегора та ейдосу) та усвідомлюваним життєвим досвідом людини, що зафіксований в її регістрах пам'яті; обидва ці потоки інформації являють собою певний інформаційний візерунок, який можна назвати ментальною нормою права. У силу цього саме інформаційний «Я»-образ соціального суб'єкта є джерелом права, що виражається в тому, що, по-перше, на його конструювання спочатку чинить вплив його правова культура, яка формує правовий егрегор, тобто загальні уявлення людей про право, правовий (інформаційний) образ, які передаються з покоління в покоління на рівні колективного несвідомого, а також весь правовий досвід людства (правові архетипи). Крім людського досвіду загального і локального – колективного «Я», вічну і незмінну основу складає ейдос – божественне «Я». По-друге, сама людина активно бере участь у побудові (включаючи і зміни), свого генетично переданого правового (інформаційного) образу за допомогою його зміцнення або реконструкції. По-третє, взаємодія правових (інформаційних) «Я»-образ індивідів породжує нормативність права, тобто вироблення загальних правил поведінки, які є соціальною цінністю. Завдяки нормативності права забезпечується однакове розуміння членами соціуму цінності правил поведінки – норм права, пов'язаних з їх взаємними правами й обов'язками. У зв'язку з цим В. Іванський пише:

«Однакове розуміння змісту норм права відбувається в результаті досягнення суб'єктами правовідносин єдиної вібраційної частоти взаємодіючих «Я»-образів за допомогою передачі один одному відомостей (кодових образів)» [7, с. 32].

У науковій літературі часто підкреслюється зв'язок правової ментальності і міфу. Анна Мурунова навіть стверджує, що правова ментальність – це міф, який виникає ненавмисно, випадково і тим не менше зберігає владу над людьми протягом століть. Подібно міфу правова ментальність є актом перетворення дійсності і «заповіт» предків нащадкам, вона виступає як регулятор індивідуальної правової поведінки і соціальних зв'язків усередині правового простору [17, с. 37].

Враховуючи цей аспект, підкреслимо, що правова ментальність українців була сформована ще в дохристиянську добу. За твердженням Ольги Тополь, в українській міфології найвищий статус має Рід, який є батьком Всесвіту. Упирям і берегиням віддають шанування вже у глибинах мисливського господарства, можливо в палеоліті або в мезоліті; культ Рода як божества всесвіту, всієї природи та родючості охоплює епоху хліборобства; культ Перуна як покровителя дружинно-князівських кіл Київської Русі виник разом з державністю [21, с. 248].

В українській міфології розумним і діяльним началом, яке єднає різні покоління й підтримує рід, є Даждьбог (сонце-бог). Сварог (Бог Неба, батько Даждьбога) передав людям від імені Роду (Всесвіту) такі закони: шанувати Бога Всевишнього; уникати Кривди та слідувати Правді; шанувати рід свій й Рода небесного; шукати мудрість всюди; берегти рідну Землю; шанувати один одного, син – матір й батька, чоловік з дружиною – жити в злагоді. Всезагальний Закон «Прави», який править, керує світом – закон взаємодії, взаємопроникнення, колооберту, сутність якого розкривають закони Рода, Велеса та Коляди.

Закон Рода – це закон Буття, закон існування Світу. Род породив всесвіт – світ явищ та світ духовний – й тим самим визначив шлях Прави, який веде до Всевишнього. Людині дана можливість усвідомити закони Буття, зрозуміти мету існування всесвіту та свого власного буття, тим самим стати на шлях Прави. Закон Велеса – Закон Розвитку, зміни Яві й Наві, зміни Отця – Сином. Зміна Яві й Наві – зміна дня і ночі, пор року, життя та смерті, радості та печалі, вдиху й видиху. Явь (чоловіче начало) – сила, яка намагається змінити світ, її дії приводять до пробудження або народження нового. Навь (жіноче начало) – сила, яка прагне світ залишити незмінним або повернути в первісний стан, її дії приводять до

згасання, вмирання. Протистояння й протиборство Яві та Наві породжує рушійну силу мінливості світу – Любов. Любов – енергія всевишнього, його Дух. Закон Триглава – закон триєдності Бога (Отець, Син, Дух) говорить про три основні сили, які керують життям. За кожним Богом і Духом стоїть певна космічна сила. «Зіркова Книга» Коляди вміщує 12 зодіакальних епох, які складають Велике Коло або День Сварога. Згідно із законом Коляди, у кожному новому знаку сили космосу проявляють себе по-різному [21, с. 249–250].

Сформовані в цей час архаїчні культурно-правові (регулятивні, ідейні, світоглядні) і первісні образи, уявлення-символи про людину, її місце в світі та суспільстві; певні ціннісні орієнтації зберігають своє значення й сенс у сучасній правовій культурі. Характерними рисами історичного та сучасного українського перш за все суспільного та державного культурно-правового архетипу є стійка ідейно-світоглядна усталеність та недостатня нормативна правосвідомленість (кризовий та низький цикл соціальної активності української правової свідомості домінують).

Визначаючи характер правової ментальності українців, необхідно відзначити тотальний вплив на неї землеробного та осілого способу життя, який успадкований ще з часів Київської Русі. Розглядаючи юридичні звичаї українців, Павло Чубинський зауважує, що в них повністю відсутнє родове начало. «Тут все просякнуте началом сімейним і началом особистим; при тому сім'я не поглинає особистість, а також і особистість не пригнічує сім'ю... Що стосується відносин власника і не власника, капіталіста і робітника, то вони частіше всього уявляються якби асоціацією. Між першим та другим існує якби товариство: один бере участь власністю, а інший – працею, а потім результат, отриманий від взаємодії власності і праці, розподіляється між обома, і таким чином робітник стає учасником результатів праці» [22, с. 40]. Саме у цьому, за П. Чубинським, полягають «головні начала, які лежать в основі народних юридичних звичаїв Малоросії» [22, с. 40].

Аналізуючи Руську Правду, П. Чубинський доходить до висновку, що вона є втіленням народних юридичних звичаїв. Він зазначає: «Якщо розглядати уважніше широкую Руську Правду, то природньо народжується переконання, що в цю збірку увійшли як постанови князів, так і народні юридичні звичаї, і що до числа останніх належать здебільшого постанови стосовно цивільного права» [22, с. 40–41]. І далі продовжує: «Відомо також, що законодавчі визначення зазвичай раніше всього стосуються відносин, що склалися у вищих шарах суспільства, і

якби цивільні визначення Руської Правди були результатом законодавчої діяльності князів, то в них були б висловлені родові начала. З цього всього ми можемо припустити, що чисто цивільні визначення в широкій Руській Правді суть не що інше, як народні юридичні звичаї, які існували в той час, тим більше, що вони легко пояснюються побутовими умовами простого землеробського населення» [22, с. 41]. На основі цього П. Чубинський не безпідставно припускає, що «народні юридичні звичаї Малоросії, як тотожні з визначеннями давнього руського права, давніші та, ймовірно, склалися ще тоді, коли народ тільки не став землеробським. Він зберіг їх, не підкорившись ані впливу войовничих Варягів, ані греко-римським законам Візантії, ані впливу шляхетської Польщі, і це не дивно: як землеробський він не міг підкоритися впливу начал, які не виходять із сімейного побуту» [22, с. 41].

На прикладі Південної України Юрій Котляр доводить, що психологічне неприйняття селянством деспотичного характеру центральної влади, будь-якого насилля у сфері його особистих і суспільних прав, усвідомлення своєї сили і незалежності утверджувало в нього (селянства) право на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання. Підтверджуючи свою думку, Ю. Котляр зазначає: «Під впливом сильного колективного стресу (революції, війни, стихійного лиха), що діяв протягом тривалого часу і практично не припинявся, починаючи з кочових набігів і закінчуючи більшовицькими експериментами, селянська ментальність проявлялась у неприйнятті будь-якої з існуючих влад, крім власної. Це вилилось у постійну боротьбу селян проти існуючих влад. Повстанський рух на Півдні України мав глибоке історичне коріння. Він поширювався з тих окраїнних територій, на які весь час нападали вороги і від волелюбності селянства, яке не приймало насадженої їм влади» [13, с. 68].

Найвідомішими нормативно-правовими архетипами та символами української правової культури є образи Богоматері, заступниці українського народу, Матері-землі, Неньки-України [6, с. 213].

Інший архетипний правовий мотив – рівність усіх синів однієї матері. Після смерті батька спадщина рівно розподілялась між синами і доньками. Образ батька в правовій свідомості українців символізує грізну, караючу силу, владу. Цілком зрозуміло, що у несвідомій українській психіці домінує материнсько-жіночий елемент над батьківсько-чоловічим. Це вплинуло на формування однієї з основних властивостей українського правового менталітету – української нормативно-правової ексекутивності. У будь-якій нормативно-правовій

творчості має бути елемент ризику та новації, а екзекутивність, навпаки, є уникнення нестандартності, прагнення запобігати ризику, наслідування.

Перевага жіночого компонента в правовій ментальності українців визначає також характер їх уявлень про своє місце у світі. У широкому історичному сенсі своє правове місце у світі український народ типово правосвідомлював як життя на кордоні, на перехресті різних етнічних, релігійних, політичних, культурних, правових традицій. Сприйняття правового часу і уявлення про своє законодавче місце в світі визначило такі основні форми (типи) української національної правової свідомості та культури: 1) авантюрно-козацький, орієнтований на боротьбу з ворогами, лицарські чесноти, оборону віри та кордонів, розваги, насолоду життям; 2) «прихованого існування», що характеризується відступом у себе [5, с. 212].

Зазвичай, нормативно-правова інтровертивність дає як окремій людині, так і певному соціальному суб'єкту великі регулятивні переваги: поміркованість, послідовну наполегливість, урівноваженість, спроможність змінювати себе і навколишній світ. Ця інтровертивність є маргінально-правовою реакцією закритості на зовнішні правові подразники, що тривалий час мали негативний вплив на українську правову культуру. Так, за часів тоталітарного режиму в Україні нормативний тип «прихованого існування» трансформувалася у тип денационалізованого нормативно-правового конформіста.

У добу Козаччини правова ментальність українців набула рис демократизму, свободи, рівності і братерства. Ментальний архетип українського козака став наріжним каменем суспільної свідомості українців у подальшій боротьбі за власну державність [23, с. 146]. За твердженням Людмили Іванової, у Запорізькій Січі знайшов своє подальше втілення закладений ще традицією Київської Русі вічовий принцип, в основі якого лежить менталітет права вибору та відповідальності влади перед громадою. У військовій козацькій республіці віче трансформувалося у загальну козацьку раду і мало значно глибше за давньоруське віче демократичне спрямування. Участь у січовій раді сприймалася як громадський обов'язок. Кожен без винятку запорозький козак ставав суб'єктом політичного життя із правом «вето». Через загальну січову раду запорозьке лицарство досягало політичної і військової згуртованості та могло реалізувати рівність своїх громадянських прав [8, с. 51].

Відомий український історик Олена Апанович справедливо стверджує, що «створена в першій

половині XVI ст. запорозькими козаками (які були авангардом українського козацтва), Запорізька Січ із військового центру розвинулася у своєрідне державне утворення – козацьку християнську православну демократичну республіку. Вона мала демократичний соціально-політичний устрій, особливу військову організацію, своєрідний життєвий лад, побут і звичаї. Влада Запорізької Січі визнавалася не лише на Запоріжжі, а й усім запорізьким козацтвом, яке боролось за збереження національної державності, захищало її від турецько-татарської агресії та від нападів шляхетської Польщі» [1, с. 104].

Олексій Штепа показав, що українські козаки успадкували від русів ментальні традиції народовладдя, що виявились не лише в інститутах козацької ради (кола), старшинської ради, виборності більшості державних органів і посад, але й у особливостях місцевого самоврядування, представленого вже не сільськими громадами (вервами), як у Київській Русі, а полками і сотнями. Остання риса була зумовлена надзвичайною мілітаризацією тогочасного українського соціуму, постійною готовністю до відсічі зовнішній загрозі. Разом із тим у цей період набуває своєї завершеності ментально-правовий архетип свободи-волі, який відіграватиме вирішальну роль у боротьбі за відновлення української державності в майбутньому. Він став своєрідною захисною реакцією соціуму (а, точніше, найактивнішої його частини – козаків-пасіонаріїв) на політичний, національний, релігійний та соціально-економічний гніт. Проте усвідомлення свободи не було однорідним у всіх верствах тогочасного суспільства. Так, свобода для української родової аристократії полягала, перш за все, у свободі власності, політичних та релігійних свободах. Козацтво ж, у першу чергу «низове», змушене було боротися за особисту свободу. Ці соціальні суперечності стали однією з причин нездатності етносу побудувати національну державу [23, с. 147–148].

Висновки

Таким чином, у цілому в українській науково-правовій літературі під правовою ментальністю розуміють певну сукупність умонастроїв, особливостей мислення і правосвідомості, юридично-правових традицій і звичок соціального суб'єкта, фундаментальних вірувань і пережитків, спрямування думок щодо всього свого правового буття, взаємодії із довкіллям через право. Вона забезпечує зберігання і трансляцію від покоління до покоління ментальної інформації, правил і норм, що гарантують історичну відтворюваність і самоідентичність; вона виробляється століттями і набуває стійкості і міцності. Разом з тим правова ментальність визначає і

способи реагування на правові рецепції та інновації, забезпечує адаптаційні механізми, можливість пристосування до мінливих умов матеріального і духовного буття.

Правова ментальність українського суспільства була сформована ще в дохристиянську добу – у міфологічних уявленнях давніх українців Бог Неба Сварог передав людям цілу низку законів, серед яких є такі: шанувати Бога; уникати Кривди та слідувати Правді; шанувати рід свій; шукати мудрість; шанувати один одного, жити в злагоді. Визначального значення для становлення правової ментальності українців набуває успадкований ще з часів Київської Русі землеробний та осілий спосіб життя, що сприяв утвердженню жіночого компоненту – найпоширенішими нормативно-правовими архетипами та символами в українській правовій культурі є образи Богоматері, Матері-землі, Неньки-України. Для українського народу також притаманна нормативно-правова інтровертивність, яка посилює вплив таких якостей, як поміркованість, послідовна наполегливість, урівноваженість, спроможність змінювати себе і навколишній світ. Козацький період доповнив правову ментальність українців рисами демократизму (який є подальшим втіленням закладеного ще традицією Київської Русі вічового принципу), свободи, рівності і братерства. Отже, в історичній пам'яті українства закріпилися ментальні традиції народовладдя, що виявились не лише в інститутах козацької ради (кола), старшинської ради, виборності більшості державних органів і посад, але й у особливостях місцевого самоврядування.

пами та символами в українській правовій культурі є образи Богоматері, Матері-землі, Неньки-України. Для українського народу також притаманна нормативно-правова інтровертивність, яка посилює вплив таких якостей, як поміркованість, послідовна наполегливість, урівноваженість, спроможність змінювати себе і навколишній світ. Козацький період доповнив правову ментальність українців рисами демократизму (який є подальшим втіленням закладеного ще традицією Київської Русі вічового принципу), свободи, рівності і братерства. Отже, в історичній пам'яті українства закріпилися ментальні традиції народовладдя, що виявились не лише в інститутах козацької ради (кола), старшинської ради, виборності більшості державних органів і посад, але й у особливостях місцевого самоврядування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Апанович О. Козацтво – ментальність українського народу. *Сучасність*. 1995. № 9. С. 104–108.
2. Бойко Л. М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура – правова свідомість – правовий менталітет». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 4. С. 52–54.
3. Гусарова М. А. Соотношение правосознания, правовой ментальности, правового менталитета и правовой культуры. *Alma mater (Вестник высшей школы)*. 2017. № 6. С. 30–34.
4. Гусейнов А. И.-оглы. Проблема ценностей в праве. *Право и политика*. 2007. № 7. С. 14–22.
5. Дмитрієнко І. В., Дмитрієнко Ю. М. Особливості історичної української правової свідомості та культури: нормативна оригінальність, архетипи, правова ментальність. *Форум права*. 2009. № 3. С. 210–214.
6. Дмитрієнко Ю. М. Становлення і розвиток української правової свідомості: ментальні та ідеологічні права її суб'єктів в аспекті української правової ментальності. *Форум права*. 2011. № 2. С. 244–252.
7. Иванский В. Образ «Я» как источник внутреннего процесса правообразования (информационно-коммуникационный аспект). *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. 2013. № 9. С. 19–33.
8. Иванова Л. Проблема автократизму та парламентаризму в політичній культурі українського соціуму (XVIII ст.). *Наука і суспільство*. 2011. № 3/4. С. 49–64.
9. Клімова Г. П. Правова ментальність як ядро правової культури. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. № 2 (33). С. 271–272.
10. Коваль І. М. Правовий зміст менталітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: *Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 119–124.
11. Ковальська-Павелко І. М. Історична пам'ять як ментальний простір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. № 2 (33). С. 331–334.
12. Ковальська-Павелко І. М. Ментальне підґрунтя історичної пам'яті українського народу: політичний аспект. *Проблеми політичної історії України*. 2019. Вип. 14. С. 231–245.
13. Котляр Ю. В. Трансформації в психолого-ментальному світосприйнятті селянства Півдня України (перша третина ХХ ст.). *Наукові праці [Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили]: науково-методичний журнал*. Сер.: *Історичні науки*. 2008. Т. 88, вип. 75. С. 67–70.
14. Кривошеїн В. В. Політична ментальність сучасного українського суспільства: загальне та особливе. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2018. Т. 10, № 1–2. С. 25–37.
15. Малинова И. П. Философия права и юридическая герменевтика: Монография. Москва : Норма: НИЦ ИН-ФРА-М, 2014. 176 с.
16. Муляр І. М. Правова ментальність: змістові рамки поняття та український аспект. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 103. С. 190–195.
17. Мурунова А. В. Правовая ментальность: понятие и сущность. *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*. 2009. № 4. С. 36–39.
18. Поліщук І. О. Правова ментальність: інтерпретації у науковому дискурсі. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 226–232.
19. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя: монографія / за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2016. 560 с.
20. Рыбаков В. А. Правовой менталитет и преэмественность в праве. *Правоприменение*. 2017. Т. 1, № 2. С. 12–18.

21. Тополь О. В. Архетипи української ментальності в міфопоетичному дискурсі. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 87. С. 247–250.
22. Чубынский П. Очерк народных юридических обычаев и понятий въ Малороссіи. Санкт-Петербург, 1869. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=F&S21STR=00003871.
23. Штепа О. О. Правова ментальність українського етносу доби козацтва як чинник вітчизняного державотворення. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія*. 2015. № 1 (21). С. 144–148.

REFERENCES

1. Apanovych, O. (1995). Kozatstvo – mentalnist ukrainського narodu [Cossacks are the mentality of the Ukrainian people]. *Suchasnist – Modernity*, 9, 104–108 [in Ukrainian].
2. Boiko, L. M. (2006). Pravovyi mentalitet u konteksti poniatiino-katehoriialnoho riadu «pravova kultura – pravova svidomist – pravovyi mentalitet» [Legal mentality in the context of the conceptual and categorical series "legal culture – legal consciousness – legal mentality"]. *Pivdenoukrainskyi pravnychyi chasopys – The South Ukrainian Law Journal*, 4, 52–54 [in Ukrainian].
3. Gusarova, M. A. (2017). Sootnoshenie pravosoznaniya, pravovoy mentalnosti, pravovogo mentaliteta i pravovoy kultury [Correlation of legal consciousness, legal mentality, legal mentality and legal culture]. *Alma mater (Vestnik vysshey shkoly) – Alma mater (High School Herald)*, 6, 30–34 [in Russian].
4. Guseynov, A. I.-ogly. (2007). Problema cennostey v prave [Values Problem in Law]. *Pravo i politika – Law and Politics*, 7, 14–22 [in Russian].
5. Dmytriienko, I. V., & Dmytriienko, Yu. M. (2009). Osoblyvosti istorychnoi ukrainської pravovoi svidomosti ta kultury: normatyvna oryhnalnist, arkhetypy, pravova mentalnist [Features of historical Ukrainian legal consciousness and culture: normative originality, archetypes, legal mentality]. *Forum prava*, 3, 210–214 [in Ukrainian].
6. Dmytriienko, Yu. M. (2011). Stanovlennia i rozvytok ukrainської pravovoi svidomosti: mentalni ta ideolohichni prava yii subiektiv v aspekti ukrainської pravovoi mentalnosti [Formation and development of the Ukrainian legal consciousness: the mental and ideological rights of its subjects in the aspect of the Ukrainian legal mentality]. *Forum prava*, 2, 244–252 [in Ukrainian].
7. Ivanskiy, V. (2013). Obraz «Ya» kak istochnik vnutrennego processa pravoobrazovaniya (informacionno-kommunikacionnyy aspekt) [The image of "I" as a source of the internal process of law formation (information and communication aspect)]. *Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta – Belgorod State University Scientific Bulletin*, 9, 19–33 [in Russian].
8. Ivanova, L. (2011). Problema avtokratyzmu ta parlamentaryzmu v politychnii kulturi ukrainського sotsiumu (XVIII st.) [The Problem of Authoritarianism and Parliamentarism in the Political Culture of the Ukrainian Society (18th Century)]. *Nauka i suspilstvo – Science and Society*, 3/4, 49–64 [in Ukrainian].
9. Klimova, H. P. (2017). Pravova mentalnist yak yadro pravovoi kultury [Legal mentality as the core of legal culture]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology*, 2 (33), 271–272 [in Ukrainian].
10. Koval, I. M. (2015). Pravovyi zmist mentalitetu [Legal content of the mentality]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 813, 119–124 [in Ukrainian].
11. Kovalska-Pavelko, I. M. (2017). Istorychna pamiat yak mentalnyi prostir [Historical memory as a mental space]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 2 (33), 331–334 [in Ukrainian].
12. Kovalska-Pavelko, I. M. (2019). Mentalne pidgruntia istorychnoi pamiaty ukrainського narodu: politychnyi aspekt [The mental basis of historical memory of the Ukrainian people: the political aspect]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy – Problems of Political History of Ukraine* 14, 231–245 [in Ukrainian].
13. Kotliar, Yu. V. (2008). Transformatsii v psykholoho-mentalnomu svitospriyniatti selianstva Pivdnia Ukrainy (persha tretyna 20 st.) [Transformations in the psychological and mental worldview of the peasantry of the South of Ukraine (first third of the twentieth century)]. *Naukovi pratsi [Mykolaivskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Istorychni nauky – Scientific Bulletin of V.O.Sukhomlynskyi Mykolaiv National University. Historical Sciences*, 88 (75), 67–70 [in Ukrainian].
14. Kryvoshein, V. V. (2018). Politychna mentalnist suchasnoho ukrainського suspilstva: zahalne ta osoblyve [Political mentality of modern Ukrainian society: general and special]. *Filosofiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture*, 10 (1–2), 25–37 [in Ukrainian].
15. Malinova, I. P. (2014). *Filosofiia prava i yuridicheskaya germenetika [Philosophy of Law and Legal Hermeneutics]*. Moscow: Norma: NIC INFRA-M [in Russian].
16. Muliar, I. M. (2015). Pravova mentalnist: zmistovi ramky poniattia ta ukrainський aspekt [Legal mentality: the substantive

- framework of the concept and the Ukrainian aspect]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya*, 103, 190–195 [in Ukrainian].
17. Murunova, A. V. (2009). Pravovaya mentalnost: ponyatie i suschnost [Legal mentality: concept and essence]. *Biznes v zakone. Ekonomiko-yuridicheskii zhurnal – Business in law. Journal of Economics and Law*, 4, 36–39 [in Russian].
18. Polishchuk, I. O. (2016). Pravova mentalnist: interpretatsii u naukovomu dyskursi [Legal mentality: interpretations in scientific discourse]. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, 133, 226–232 [in Ukrainian].
19. Trebin, M. P. (Ed.). (2016). *Pravova i politychna kultura ukrainskoho sotsiumu za umov modernizatsii polityko-pravovoho zhyttia [Legal and political culture of Ukrainian society under conditions of modernization of political and legal life]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
20. Rybakov, V. A. (2017). Pravovoy mentalitet i preemstvennost v prave [Legal mentality and succession in law]. *Pravoprименение – Law Enforcement Review*, 1 (2), 12–18 [in Russian].
21. Topol, O. V. (2014). Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti v mifopoetychnomu dyskursi [Archetypes of Ukrainian mentality in mythopoetic discourse]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya*, 87, 247–250 [in Ukrainian].
22. Chubynskiy, P. (1869). *Ocherk narodnyh yuridicheskikh obychaev i ponyatiy v Malorossii [Essay on folk legal customs and concepts in Little Russia]*. St. Petersburg. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00003871 [in Russian].
23. Shtepa, O. O. (2015). Pravova mentalnist ukrainskoho etnosu doby kozatstva yak chynnyk vitchyznianoho derzhavotvorennia [Legal mentality of Ukrainian ethnos of the Cossacks era as a factor of national state formation]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Filosofii. Kulturolohiia – Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy, Cultural*, 1 (21), 144–148 [in Ukrainian].

Ковальська-Павелко Ірина Миколаївна

Кандидат історичних наук, доцент
Дніпровський національний університет
ім. Олесея Гончара
49010, Дніпро, просп. Гагаріна, 72
Email: iui601@i.ua

Kovalska-Pavelko Iryna

Candidate of Historical Sciences, Associate Prof.
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8307-9751

Цитування: Ковальська-Павелко І. М. Ментальне підґрунтя історичної пам'яті українського народу: соціально-правовий аспект. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. Т. 23, № 1–2. С. 13–23.

Citation: Kovalska-Pavelko, I. M. (2020). Mentalne pidgruntia istorychnoi pam'iaty ukrainskoho narodu: sotsialno-pravovyi aspekt [The mental basis of the historical memory of the Ukrainian people: the social and legal aspect]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (1–2), 13–23.

Стаття надійшла / Article arrived: 06.01.2020

Схвалено до друку / Accepted: 08.02.2020